

2. Сарбаш С.В. *Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств.* – М.: Статут, 1998. – 258 с.
3. Шиминова М.Я. *Компенсация вреда гражданам: Гражданско-правовое регулирование.* – М.: Наука, 1979. – 183 с.

¹ Брагинский И.И., Витрянский В.В. *Договорное право.* Кн. Первая: общие положения: 2-е изд., испр. – М.: Статут, 1999. – 21 с.

² Шиминова М.Я. *Компенсация вреда гражданам: Гражданско-правовое регулирование.* – М.: Наука, 1979. – С. 12–13.

³ Сарбаш С.В. *Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств.* М.: Статут, 1998. – 144 с.

Ермоленко Т.В.,

науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, м. Київ

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЛІКТІВ З ІНСТИТУТОМ НАБУТТЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ (БЕЗПІДСТАВНЕ ЗБАГАЧЕННЯ) ТА ІНШИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ ПО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ¹

Е пільність рис деліктних зобов'язань та правовідносин, пов'язаних з набуттям, збереженням майна без достатньої підстави (безпідставного збагачення)², з одного боку, викликає багато спорів серед науковців, а з іншого, часто є причиною помилок застосування відповідних правових норм на практиці. Для аналізу того, яке співвідношення існує між цими двома інститутами цивільного права, доцільним було б проаналізувати їх з точки зору цілі, змісту правовідносин та шляхів їх виникнення.

Насамперед слід зазначити, що делікти та безпідставне збагачення відносяться до 1) правоохоронних стосунків; 2) позадоговірних зобов'язань; 3) носять майновий характер; 4) мають компенсаційну спрямованість, тобто націльні на те, щоб майновий стан особи, в правах якої відбулися негативні зміни внаслідок правопорушення (в деліктах) або події, факту, правопорушення, здійснення права (при безпідставному збагаченні), було б відновлено. І це те, що є між ними спільного.

В той же час, якщо делікти виникають із порушення абсолютних прав особи, то безпідставне збагачення і застосування мір, спрямованих на його усунення, може впливати із порушення як абсолютних прав, так і прав і обов'язків, встановлених договором: тобто у сфері відносних правовідносин.

Відрізняє делікти від безпідставного збагачення також те, що внаслідок деліктів відновлення прав особи відбувається за допомогою мір цивільно-правової відповідальності. Усунення наслідків безпідставного збагачення і прирівняних до нього за правовими наслідками правових відносин (визнання правочину недійсним; витребування майна власником із чужого незаконного володіння; повернення виконаного однією з сторін в зобов'язанні) відбувається за допомогою мір цивільно-правового захисту.

Різниця в застосуванні певних засобів охорони цивільних прав (міри відповідальності і міри захисту) обумовлює різницю в правових наслідках деліктного правопорушення і безпідставного збагачення. Це - 1) повне відшкодування шкоди в деліктних правовідносинах і

повернення майна або відшкодування його вартості (тобто обмеження відшкодування тільки в рамках реальної шкоди) при безпідставному збагаченні; 2) можливість виникнення додаткових майнових обтяжень в майновій сфері правопорушника при заподіянні деліктів і відсутність таких несприятливих наслідків при безпідставному збагаченні.

Реально дії по застосуванню мір деліктної відповідальності можуть втілюватися в повному відшкодуванні шкоди, включаючи не отриману вигоду, а також у відшкодуванні моральної шкоди. Основним обов'язком особи, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави, є обов'язок повернути це майно потерпілому або відшкодувати його вартість. Обов'язок відповідати за допущене набувачем погіршення майна, а також відшкодувати всі доходи, отримані внаслідок перебування безпідставного надбаного майна у набувача виникає лише з того часу, коли особа взнала або повинна була б дізнатися про безпідставність свого володіння, тобто коли її поведінка стає свідомою і винною.

Окрім того, не однаковим є зміст умов притягнення до деліктної відповідальності і застосування мір цивільного-правового захисту при безпідставному збагаченні. При безпідставному збагаченні на відміну від деліктних правовідносин не є обов'язковими як наявність вини правопорушника (обов'язок повернути річ завжди існує навіть у разі, якщо безпідставне збагачення було результатом поведінки набувача майна, самого потерпілого або інших осіб, а також внаслідок події), так і протиправність в діях (бездіяльності).

Є певна різниця також в місці інститутів деліктної відповідальності і безпідставного збагачення в системі механізму захисту цивільних прав осіб. Якщо окреме і самостійне місце інституту деліктної відповідальності ніким не ставиться під сумнів, щодо інституту безпідставного збагачення існували різні думки. Безпідставне збагачення розглядалося 1) як самостійне зобов'язання, що застосовувалося поряд з договірними, деліктними та ввіндованними вимогами; 2) як резервний засіб відновлення порушеного права, який застосовувався лише за умови, що відновлення права не можливо здійснити шляхом реалізації інших зобов'язувальних правовідносин через визнання угоди не дійсною, вчинення ввіндованного позову, відшкодування шкоди через реалізацію деліктної відповідальності; 3) як загальний засіб захисту цивільних прав, який може застосовуватися одночасно з поверненням виконаного за недійсним правочином, витребуванням майна власником із чужого незаконного володіння, поверненням виконаного однією із сторін в зобов'язанні, відшкодуванням шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Такими є загальні висновки щодо порівняльної характеристики цих двох цивільно-правових інститутів. Як це буває звичайно, і в цьому випадку із загального правила існують виключення. У разі, якщо встановлено вину у поведінці і протиправність у діях (бездіяльності) набувача майна, правові наслідки безпідставного збагачення можуть набувати рис цивільно-правової відповідальності. Це знаходить свій вираз у тому, що на набувача може бути покладено обов'язок відшкодувати не тільки вартість майна, а й всі доходи, які він одержав або міг одержати з цього майна, а також сплатити проценти за користування безпідставно одержаними грошима, що значно змінює характер тих наслідків, які виникають в майновій сфері правопорушника, і надає їм репресивного забарвлення.

З встановленням можливості застосування положень щодо набуття, збереження майна без достатньої правової підстави і до інших вимог про захист цивільних прав (визнання угоди (правочину) недійсною; ввіндованість; повернення виконаного однією з сторін у зобов'язанні) підстави для застосування і правові наслідки узагальнюються і усереднюються, наближаючись до правил, які діють щодо безпідставного збагачення. В той же час вказані види зобов'язань,

які спрямовані, насамперед, на захист цивільних прав і через які реалізуються міри цивільно-правового захисту прав осіб, також знають певні виключення, які за своєю природою набувають деліктного характеру.

Так, при визнанні правочину недійсним, за певних умов (вчинення під впливом тяжкої обставини; під впливом обману; під впливом насильства та ін.) допускається відшкодування винною стороною збитків у подвійному розмірі, а також відшкодування моральної шкоди. При витребуванні майна із чужого незаконного володіння встановлено право власника, права якого порушено, на відшкодування завданої йому моральної та майнової шкоди. У разі недобросовісних дій сторони, у якої виник обов'язок повернення виконаного однією із сторін, виникає обов'язок відшкодування шкоди у повному обсязі.

Таким чином, цивільно-правові наслідки порушення прав у вказаних правовідносинах набувають рис деліктної відповідальності за умови наявності вини правопорушника, протиправності поведінки, шкоди, причинного зв'язку між винною поведінкою та шкідливими наслідками: тобто за наявності всього комплексу умов притягнення до відповідальності. Реалізація вищезазначеного відбувається через застосування мір цивільно-правової відповідальності, таких як стягнення моральної шкоди; стягнення збитків у подвійному розмірі; відшкодування шкоди у подвійному розмірі та ін. Таким шляхом відбувається реальне впровадження принципу генерального делікту: вимога повного відшкодування шкоди, а також реалізація репресивної функції цивільної, зокрема, деліктної, відповідальності, яка втілюється через виникнення несприятливих наслідків в майновій сфері правопорушника, які мають додатковий по відношенню до обсягу заподіяної шкоди характер.

Все сказане вище дозволяє зробити висновки про те, що робити однозначні висновки про різну правову природу зобов'язань, що виникають із деліктів і із безпідставного збагачення та схожих з ним інститутів цивільного права було б неправильно. Поряд з тим, що основними інструментами, спрямованими на відновлення порушених внаслідок безпідставного збагачення цивільних прав, є міри цивільно-правового захисту, іноді також застосовуються і міри цивільної відповідальності. Це відбувається у разі існування у діях правопорушника певних ознак, рівних за своїм змістом з умовами цивільно-правової відповідальності. Якщо при безпідставному збагаченні застосовуються міри цивільно-правової відповідальності, вони за своєю спрямованістю є мірами превенції подібних правопорушень в подальшому. Для правопорушника це означає можливість покладення на нього додаткових обов'язків, які негативно впливають на обсяг належних йому майнових прав, що, фактично, є проявом дії репресивної функції цивільно-правової відповідальності в зобов'язаннях з безпідставного збагачення.

¹ Матеріал викладено на основі аналізу Цивільного Кодексу України (1964 р.) та проекту нового Цивільного Кодексу України. На думку автора, такий підхід дозволяє узагальнити підходи і проаналізувати тенденції щодо розвитку зазначених інститутів цивільного права в Україні в сучасний період. Див. також: В.Т.Смирнов, А.А. Собчак. *Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве.* – Л.: ЛГУ, 1983; *Комментарий к Гражданскому Кодексу Российской Федерации части второй (постатейный).* – М.: Норма, 1996.

² Надалі "безпідставне збагачення".